

Nafarroako euskal idazleak

Joan Mari Torrealdai

Sarrera

Nafarroa Euskal Herri? Hori hala dela praxian frogatzen dutenetakoak dira euskal idazleak. Nafarroan jaioriko euskal idazle hauk direla eta, ikerketa bat ez baino ohar zenbait egin nahi nituzke. Kulturaren soziologiaren ikuspegitik arituko naiz, gainerako balioztapenak alde batetara utziz.

Lanaren muinera sartu aurretik, aitzin ohar zenbait zor zaizkio gaiari:

■ Duela guti izan da eztabaidarik zein den euskal idazle erabakitzeko orduan. Euskal gaia erabiltzen duena? Euskal Herrian jaioa? Euskal arazoa bereganatzen duena? Ala, euskaraz idazten duena? Kultur minorietan arazo honen tratamenduak arreta handia behar duela aitorturik ere, argi dago guretzat azken erizpidea: euskal idazlea, euskaraz idazten duena da. Hizkuntzaren erabilkerak markatzen eta erabakitzen du kalifikazio hori.

■ Nor den nafarra eta nor ez erabakitzeko ere, komunzki onhartua den erizpidea erabili dugu, besterik gabe: jaioterriarena. Bere horretan datu soil honek ez du ikaragarritzko baliorik, ongi dakigu. Horrela, Iruñean sortua delako, nafar idaz-

lea litzateke Jose Luis Lizundia bat, nahiz eta bere bizitza osoan Bizkaian bizi. Baina ezin zitekeen sekula nafar idazle izan Sebastian Mendiburu, luzaroan Iruñean bizi izan arren, Oiartzunen jaioa bait da. Kasu hauetan, eta jar litezkeen beste askotan, jaiotzaren erizpidearen pisua erlatibatu egin behar da.

■ Hirugarren oharra, zuzen-zuzenean dagokio Nafarroaren kasuari. Nafar idazleez ari garenean, zer ulertzen dugu? Nafarroako muga politiko-administratiboez mintzo gara bakar-bakarrik: muga horien barnean jaiorikoa da nafar idazlea. Seigarren Merinaldea bazter uzten dugu lan honetan.

Jakina da, Nafarroako muga horien barnean euskalki bat baino gehiago mintzatzen dena. Beste probintzietan ere, probintziaren hedadurak eta hauen izenpean ezagutzen diren euskalkien hedadurak muga desberdinak badituzte, askoz nabarmenago gertatzen da hori Nafarroan. Euskararen zortzi izkelgietatik seik ukitzen dute Nafarroa: Behe Nafarrera, Behe Nafarroaz gain, Lapurdin eta Nafarroaren parte on batetan hitzegiten da. Lapurtera, Lapurdin ez-ezik, Baztan aldean ere mintzatzen da. Gipuzkera, Sakanara sartzen da. Goi Nafarrera, aldiz, Gipuzkoako Oiartzun aldera iristen da.

Izkelgien eta muga politiko-administratiboen etengabeko gurutzatze honek, muga horien artifizialkeria salatzen du euskal idazlearen baitan. Mugaz gaindiko elkertasunak sortzen dira: hala probintzien mugaz gaindikoak, eta baita Estatuarenekoak ere. Ongi agertzen du kontzientzia hori, esaterako, Manezaundik, Bordel bere herritar idazleaz ari delarik: «Espainiakoa zen. Baina argitasun bat behar dugu eman hortaz. Nere herrikoa zen, Luzaidekoa; baina gu Espainiari eratzikiak edo lotuak izan nikan ere, Benafartarrak, Garazikoak gira, muga egileen gainetik...».

■ Kultura idatziaz ari naizenez, ez ditut hemen bertsolariak kontutan hartzen.

Merezi luke, hala ere, horien aipatzeak. 1960 urte inguruan halako susperraldi bezalako bat ezagutu zuen Nafarroako bertsolaritzak, herri zenbaitetan egin ziren txapelketei esker. Lekunberrin, Elizondon eta Lesakan egindako txapelketetan, gutienik 25 bertsolari gaztek parte hartu zuen.

Nafarroaren ekarria Euskal literaturan

■ Nafarroa, hasieratik egon da euskal literaturaren historian.

Lehen euskal idazlea, nafarra da: Bernard Etxepare. Eta euskal idazle guztietan gorena, Axular, nafarra halaber. Hala ere, Nafarroa ez da idazle harrobi aberatsa izan. Gutien eman duena ere ez da. Araba eta Zuberoaren aurretik dator, baina Gipuzkoa, Bizkaia, Lapurdi eta Behenafarroaren gibeletik.

Euskal Idazleak, gaur. Historia social de la Lengua y Literatura Vascas nire liburuan, 14 idazle nafar izendatzen ditut *sensu stricto*. Erizpide zabalago batzu erabiliz —Joan San Martinek egin ohi duenaren antzera, esaterako—, asko gehitzen da euskal idazle nafarren kopurua. 46 kontatu ditut. Horietarik 12, XX mendearen aurrekoak, eta gainerako 34ak modernoak dira. Denetara, historiako euskal idazleak oro, 350 inguru litrateke nire karkuluetan.

Zeintzu dira nafar idazle hauk, eta zernolakoa da hauen ekarria?

Ez da erraza bi hitzetan historian zehar izan diren idazle guztien zerrenda egin eta bakoitzaren berezitasuna azaltzea. Gailentxoena bakarrrik aipatzera behartua aurkitzen naiz. Eta beste asko eta askok isilpean gelditu beharko dute lantxo honetan, leku faltaz; hala nola, Juan Beriain (XVI mendekoa), J. Etxamendi «Bordel» (1792), Bruno E. M. Etxenike (XIX mendekoa), P. Bernardino Biguria (XIX mendekoa), Pablo Artxaneko «Irunseme» (1892), eta beste asko.

Etxepare, Axular, Lizarraga

Euskal literaturaren historian, bi idazletan dagoke Nafarroaren loriarik handiena: Bernard Etxepare eta Axular. Bernard Etxeparek abiatzen du euskal literatura idatzia, 1545. urtean. Idazle nafar hau, Eiheralarren (Saint-Jean-le Vieux) jaioa da: lurralde hau 1525az gerotzik Frantziako Estatuarenpean egon arren, artean Nafarroa zen.

Bigarren idazle sonatua, ba, Pedro Agerre Azpilikueta da, baserri izenez Axular (1556-1664). Urdazubin sortua, Sarako apaiza zen; eta han, Axularren inguruan eta honen eraginez, euskararen lehen literatur eskola eratu zen, kultur mugimendu interesgarri bat. 1643an argitara zen Axularren liburu bakarra, *Gero*, sei edizio izan duen liburu klasiko onhartua. Lapurteraz idazten du Axularrek.

Guztiok dakigu, Hego aldean baino bi mende lehenagotik bazegoela literatura idatzirik Ipar aldean. Hemezortzigarren mendera arte ez da Hego aldean gauza baliosik sortzen. Sor-

tzen denean, Lapurditik bereziki Gipuzkoara igarotzen da zentroa. Hiru gizon dira aupagarrienak, Larramendi, Mendiburu eta Kardaberaz, hirurak jesuitak. Hauetarik bat, Mendiburu, ez da nafarra, baina bai nafar euskalkikoa eta Nafarroan bizi eta lan egina: goi nafar iparraldekoa hizkuntzaz, Iruñean bizi izan zen, eta 30 urte luzetan euskara mintzatzen zuten nafar herrietan ibili zen misiolari. Goi nafarrera erabiltzen du idazkietan.

Hauen ondoan, eta agian hauekin harremanetan ibilia, bada beste autore bat: Joakin Lizarraga (1748-1835). Iruñe ondoko Elkanon jaioa. «Gigante solitario de Navarra» deitzen dio L. Villasantek bere Literaturaren Historian. Zazpi idazlan ditu idatziak, horietako batzu berrikitan argitaratuak. Autore honen interesa, bere obraren barne-balioaz aparte, idatzi zuen euskalkian datza: gaur desagerturik den euskalkian idatzi zuen, Iruñe ondokoan, Goi Nafarrera Hegoaldekoan alegia.

«Eusko Pizkundean»

Aurreko mende guztietan baino idazle gehiago sortzen da Nafarroan XIX mendearen bigarren partean. Literatur historiek oro bereizten dute aldi hau, Pizkunde haroa, Foruak galtzetik (1876) azken gerrateraino datorrena (1936). Kultur gizon eta idazle oso ezagunekin topo egiten dugu hemen. Aipa ditzagun batzu:

■ Arturo Kanpion, Iruñean jaioa (1854-1937), poligrafoa eta abokatua. Euskaldunberri honek, bere taiuz markatu zuen Iruñeko kultur bizitza. Bereak eta bost egin zituen Nafarroako historia errekuperatu nahirik. Anitz idazlan du. Euskaraz, bat bakarra, *Orreaga*, gipuzkeraz eta nafar izkelgitan idatzia.

■ Enrike Zubiri, «Manezaundi» bezala ezagunagoa, Luzaiden sortu zen (1867-1943) eta Iruñean bizi, pintatzaile eta irakasle bezala. Saiolari eta artikulugile ezaguna, herri hizkera lóngi menderatzen du.

■ Pablo Fermin Irigaray, «Larreko» (1869-1949), Auritzen jaioa, medikua. Han eta hemen barreiatuak zeuden haren artikuluak, arik eta haren seme Aingeruk inportantetxoena *Prosistas navarros contemporáneos en lengua vasca* liburuan bildu arteino. Manezaundirenak ere hor daude. Harrez gero, bi autoreok elkarrekin bezala ikusi ohi ditugu beti. Larrekoren seme Aingeruk bide berari ekin dio, artikulu eta azterketen bidez, Nafarroako hizkuntza eta kultura ezagutzera emanez.

■ Aipamen berezia merezi dute kaputxinoek ere. Nafarroako

cuskal idazkulturararen historian leku aparta dute. Talde bezala funtzionatu dutela esan liteke, dela *Zeruko Argia* aldizkariaren inguruan, dela Lekaroz etxean. Hona hauetako batzu: Roman Dornaku Ormaetxea, «Roman M. de Vera», bezala ezagunagoa (1878-1959), Isaak Lopez Mendizabalekin batera ateratako Hiztegiak famatu egin zuena. Perez de Senosiain edo «Buenaventura Oyeregi» edo «Arbelaiz» (1886-1956), hau ere Hiztegi baten egilea: *Diccionario castellano-vasco y vasco-castellano*, eta artikulugile ugaria. Gure artean ezagunagoa da Miguel Olasagarre Zubillaga «Damaso Inza» (1886), bi libururen egilea, *Zeruko Argia* aldizkariaren sortzailea. Casto Inza Arbeo ere ezaguna da «Jorge de Riezu» bezala. Honen lanik bereziena, agian, Aita Donostiaren lanak argitaratzea da. Eta garai horretako gazteena, Agustín Zarranz Bermejo «Polikarpo Iraizoz» Ordenan (1897), artikulugile ugariaren eta erlijiozko bi libururen egilea. Euskaltzain osoa da, Damaso Inza, A. Irigaray eta J. M. Satrustegiren konpainian.

Gaurko idazleak

Gazteagoen artean, hogeigarren mendean jaiotakoen artean ere, bada izen ezagunik. Hemen ere guti batzu izendatuko ditugu:

- Estornestarrek, Jose eta Beñatek bereziki, Isaban jaiok, lan gaitza egin dute euskararen inguruan eta euskal kulturaren, idazle bezala eta editore gisan.
- Mariano Izeta Elizalde, Elizondoko erlojariaren lanak edozein aldizkaritan irakur daitezke. Elaberri bat ere badu, 1962koa:

Diru galgarri.

- Pedro Diez de Ulzurrun iruñear medikuak *Príncipe de Viana* aldizkarian kolaboratu du; baina bere lanik bereziena, «Príncipe de Viana Saila»ren Zuzendari bezala egin zuen.
- Jose Mari Satrustegi da idazle berrietan oparoena, inongo zalantzarik gabe. Bere artikulugile ugariak landa, baditu publikatuak bospasei liburu. Alor askotan da ezaguna: ikertzaile, etnologo, saiolari eta Nafarroan euskararen promozionatzaile gisan.
- Jose Angel Irigaray, medikua hau ere, aitona eta aita bezala. Donostian bizi da. *Ez dok amairu* kanta-taldearen sortzailetarikoa, *Artezi* diskaetxea darama orain. Olerkaria.
- Patxi Zabaleta. Leitzan jaio eta Iruñean bizi den abokatua. «Arturo Kanpion» Akademiaren sortzailea. Euskal idazle bezala, «Gorka Trintxerpe» alegia, hiru bat literatur liburu ditu.

Nafar idazleriaren berezitasun zenbait

■ Nafarroako idazlego osoa lanbideen arabera ikusten badugu, erlijiozko lanbideak agertzen dira lehen lekuan: hogeit bat denetara (11 apaiz sekularrak, 8 kaputxinoak eta pasiotar bat). Medikuak datoz bigarren lekuan: 4; irakasleak gero: 3; editoreak: 2; abokatuak: 2; eta erlojari, kazetari, inginadore, idazkari, sukaldari, alparगतatile bana; eta abar.

Gorago aipatu dugunaren harian, kaputxinoak gailentzen dira, izen oso ezagunen bidez: A. Donostia, Jorge Riezu, Damaso Inza, Polikarpo Iraizoz, eta beste.

■ Nahiz eta denetara zazpi idazle Iruñean jaio, ez da handia izan hiriaren intzidentzia Nafarroako euskal idazleengan. Nafarroako hiriburuan, kultur animazioguneak falta izan dira. Kontrastez esateko, Donostiak, esate baterako, bestelako jokabidea izan du probintziako euskaltzaletasunari begira.

Hala ere, bada gauza harrigarri bat, hego aldeko beste hiru probintzietan ere halatsu eman zena: «Eusko Pizkundeko» *boom* hura, susperraldi hura, hiriburutan gertatu zen: Nafarroan Iruñean, «Asociación Euskara», «Revista Euskara» zirenen inguruan, Arturo Kanpion, Hermilio Oloriz, Estanislao Aranzadi, Juan Iturralde eta beste askoren eraginpean. Hiri esperientzia honek ez du, tamalez, segidarik izan.

■ Idazlea jaio egiten da, baina egin egin behar du. Idazle bilakatzeko, aukerak, ingurua, azpiegitura behar da. Infrastrukturarik gabe eta ingurunearen eztenik ez denean, nekez sor daiteke idazlerik. Horixe da euskal idazleriaren patua, eta are gehiago Nafarroakoarena. Idazle bokazioak sortzeko eta idazleari bideak errazteko kultur zentroak falta dira. Holakotzat har genezake agian Lekaroz. Aldizkariak ere munta handia izan dute euskal idazleriaren historian. Nafarroako kasua bera ikusi besterik ez dago, *Revista Euskara* haren inguruko mugimendua. 1919an sortu zen *Zeruko Argia*-ren inguruko kaputxinoen lana. Azken urteotan, *Príncipe de Viana* aldizkariaren idazleekiko eragina. Gure egunotan, *Punto y Hora de Euskal Herria*-ren lana ere aipa genezake.

Iruditzen zaidanez, euskal kultur pizkunde batetarako oinharriak jartzeko ahaleginak izan behar luke gaurregun lehentasuna Nafarroan. Azpiegitura horren ondoan sortuko lirateke idazleak.

J. M. T.

LOS ESCRITORES VASCOS DE NAVARRA LES ECRIVAINS BASQUES DE LA NAVARRE

Entendemos por escritores vascos navarros los escritores de expresión euskara que han nacido en Navarra. Tomamos como territorio las fronteras político-administrativas y no las dialectales, que no coinciden en su totalidad con las provincias de las que toman la denominación: seis de los ocho dialectos del euskara inciden en el territorio navarro.

Navarra ha mantenido una presencia constante en la historia de la literatura vasca. La historia literaria vasca comenzó precisamente con un escritor navarro: Beñat Etxepare. Con otro autor navarro, la literatura vasca alcanzó la cima: Pedro Axular. Con su *Gero* (1643), el labortano llega a ser lengua literaria.

El siglo XVIII destaca en Navarra junto al oartzuarra Sebastián Mendiburu otro «gigante solitario»: Joakin Lizarraga, natural de Elkano, cercano a Pamplona, que escribió en el alto navarro meridional, dialecto hoy desaparecido.

Epoca próspera en escritores en Navarra y en el resto del País es la del Renacimiento Vasco (1876-1936). Sobresalen Arturo Kampion en Pamplona, Manezaundi, Larreko, A. Irigaray, R. M. Vera, D. Inza, J. Riezu, P. Iraizoz, entre otros.

En la actualidad podríamos señalar una media docena de escritores: los Estornes, Mariano Izeta, P. Díez de Ulzurrun, Jose M. Satrustegi, J. A. Irigaray, Patxi Zabaleta.

Mirando la sucesión de escritores a lo largo de la historia, podríamos reseñar algunas características. Hay, por ejemplo, una preeminencia de profesiones religiosas, seguidas de profesiones liberales (médicos, profesores, editores, abogados...). La capital Pamplona no ha tenido la incidencia deseada en la literatura vasca. Han faltado centros de animación cultural. Con todo, el primer y más importante «boom», el del Renacimiento, tuvo lugar en Pamplona.

Hoy día, y cara al futuro, habría que crear y desarrollar una infraestructura que fuera capaz de dotar y de potenciar centros de animación cultural.

Nous entendons par écrivains basques navarrales les écrivains d'expression basque, nés en Navarre. Nous prenons comme territoire les frontières politico-administratives et non les dialectales, qui ne coïncident pas dans leur totalité avec les provinces, qui leur donnent leurs dénominations: six sur huit dialectes basques sont en usage dans les territoires navarrales.

La Navarre a maintenu une présence constante dans l'histoire de la littérature basque. L'histoire littéraire basque commença précisément avec un écrivain navarrales: Beñat Etxepare. Avec un autre auteur, Pedro Axular, la Littérature basque atteint son sommet. Par son *Gero* (1643), le labourdín devient langue littéraire.

Au XVIIIème, avec Sebastian Mendiburu d'Oyarzun, émerge en Navarre un autre «géant solitaire»: Joakin Lizarraga, originaire d'Elkano, près de Pampelune; il écrivit dans le dialecte haut-navarrales-méridional, dialecte aujourd'hui disparu.

L'époque prospère en écrivains pour la Navarre et pour le reste du Pays est celle de la Renaissance basque (1876-1936). On distingue entre autres:

Arturo Kanpion en Pampelune, Manezaundi, Larreko, A. Irigaray, R. M. Vera, D. Inza, J. Riezu, P. Iraizoz.

En notre temps, nous pourrions signaler une demi-douzaine d'écrivains: Les Estornes, Mariano Izeta, P. Díez de Ulzurrun, Jose M. Satrustegi, J. A. Irigaray, Patxi Zabaleta.

En regardant la succession des écrivains au long de l'histoire, nous pourrions relever quelques caractéristiques. Il y a, par exemple, une prééminence des professions religieuses, suivies des professions libérales (médecins, professeurs, éditeurs, avocats...). Pampelune, la capitale, n'a pas eu l'incidence souhaitée dans la Littérature Basque. Il y a manqué des centres d'animation culturelle. Malgré tout, le premier et le plus important «boom», celui de la Renaissance, se situe à Pampelune.

Aujourd'hui, et pour l'avenir, il faudrait créer et développer une infrastructure, capable de doter et de promouvoir des centres d'animation culturelle.